

OUDE LITURGISCHE BOEKEN H.NICOLAASPAROCHIE HEYTHUYSEN.

IN VERGETELHEID.

Als vrijwilliger, verantwoordelijk voor de registratie van de kerkelijke kunst van de H. Nicolaasparochie in het digitale kerkcollectiebestand van het Museum Catharijne convent in Utrecht, ontdekte ik diep opgeborgen in een kast in het parochiearchief een veertiental mis-, zang- en gebedenboeken. De boeken bevinden zich in verschillende staat, van goed tot zwaar gehavend. In 2021 kwam er door een erfenis nog een boek uit 1920 bij, nummer 15.

Een schat gevonden? Niets is minder waar, de kerken in Nederland bewaren nog massa's van deze boeken.

Voorals de jongste missalen voor de H. Mis roepen bij mij als oud misdienaar, en waarschijnlijk bij meer leeftijdgenoten, herinneringen op. Herinneringen uit de tijd dat de H. Mis nog gelezen werd op het oude hoofdaltaar, de priester met de rug naar de gelovigen. Herinneringen aan een zwaar boek op een houten lezentaartje, dat je als kind van de ene naar de andere kant van het altaar moest dragen; opstaan, knielen in het midden, links of rechts de trappen op, buigen, boek pakken, trappen af, knielen, trappen op, boek neerzetten, buigen, trappen af, knielen en weer plaatsnemen.

DE BOEKEN:

Genummerd volgens registratienummer Catharijneconvent.

- 021942. Antiphonale Romanum 1713. afm: 37x23x9cm. Slechte staat. Druk: J.B.Verdussen Antwerpen.
- 021944. Antiphonale Romanum 1773. afm: 39x26x12cm. Redelijke staat. Druk: Plantijn Antwerpen.
- 021945. Antiphonale Romanum 1669. afm: 33x21x9cm. Slechte staat. Druk: Brussel.
- 021946. Graduale Romanum 1772. afm: 38x24x7cm. Slechte staat. Druk: C.Plomteux Luik.
- 021947. Graduale Romanum 1772. afm: 38x24x8cm. Slechte staat. Druk: C.Plomteux Luik.
- 021953. Graduale Romanum 1787. afm: 38x25x7cm. Slechte staat. Druk: C.Plomteux Luik.
- 021954. Missale Romanum 1762. afm: 31x23x7cm. Redelijke staat. Druk: Plantijn Antwerpen.
- 022000. Missale Romanum 1781. afm: 33x23x6cm. Zeer goede staat. Druk: C.Plomteux Luik.
- 022002. Missale Romanum 1781. afm: 36x24x6cm. Goede staat. Druk: C.Plomteux Luik.
- 022003. Missale Romanum 1817. afm: 37x25x7cm. Zonder kft. Druk: Plantijn Antwerpen.
- 022043. Missale Romanum 1923. afm: 32x24x8cm. Sluitingen ontbreken. Druk: Frederici Pustet Regensburg.
- 022133. Missale Romanum 1943. afm: 35x27x9cm. Goede staat. Druk: Dessain Mechelen België.
- 083616. Missale Romanum 1920. afm: 35x26x8cm. Zeer goede staat. Druk: Frederici Pustet Regensburg.
- 122136. Rutuale Romanum 1859. afm: 29x22x5cm. Slechte staat. Druk: Sint Michielsgestel, uitgave bisdom Den Bosch.
- 13936-49 Missale Romanum 1937. afm: 36x26cm. Rood leren kft met zilver beslag. In kist. Druk: Frederici Pustet Regensburg.

VERKLARING.

- Een Antiphonale Romanum is een melodieën en verzenboek (Antiphonen) bestemd voor gebruik bij de H.Mis- en het getijdengebed. Het getijdengebed is het dagelijkse gebed door de katholieke kerk voorgeschreven voor o.a. monniken en priesters.
- Een Graduale Romanum is een zang en muziekboek gebruikt voor de Graduale, het gezang in de voormis. Deze gezangen kunnen per jaargetijde of soort mis verschillen.
- Een Missale Romanum is het Romijns missaal of misboek. Paus Pius V heeft dit boek vastgesteld en in 1570 uitgevaardigd. In 1969 is het door paus Paulus VI vernieuwd.
- Een Rutuale Romanum bevat liturgische rituelen die niet zijn opgenomen in het missaal.

EEN PAAR BOEKEN NODIGEN UIT OM WAT DIEPER OP IN TE GAAN.

Nr 021942. Antiphonale Romanum 1713.

Het Antiphonale Romanum uit 1713 is een uitgave van de Antwerpse uitgeverij Verdussen. Dit boek bevat een uiterst interessante handgeschreven aantekening in het latijn:

Sum ecclesiae parochialis de Buggenum dioecesis Leodiensis in comitatu Hornano 1726 Otger Rosmer pastor. 1759 deveni ecclesiae filialis de Heijthuijsen. Revinctus 1769.

Oftewel:

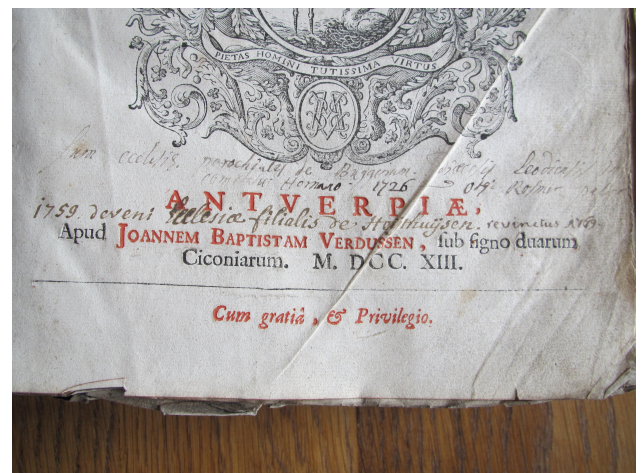
Ik ben van de parochiekerk van Buggenum, bisdom Luik, in het graafschap Horn 1726 Otger Rosmer pastoor. 1759 ben ik in het bezit gekomen van de dochterkerk van Heijthuijsen. opnieuw gebonden 1769.

Dit boek is dus oorspronkelijk, in elk geval vanaf 1726, van de parochie Buggenum geweest. In 1759 is het overgegaan naar Heythuysen. De opmerking 'opnieuw gebonden', is in 1769 aan de aantekening toegevoegd. Het is duidelijk te zien dat dit in een ander handschrift geschreven is. Op de opmerking 'opnieuw gebonden 1769', wordt later in het boek nog teruggekomen met een in het Nederlands handgeschreven aantekening: *herbonden in St. Lisbeth 1769 door Hr. charlier met 6 andere.*

Er zijn destijds dus 7 boeken opnieuw ingebonden. Mogelijk ook uit andere parochies. Er bevinden zich nog twee boeken van voor 1769 in het archief, een Antiphonale Romanum uit 1669 en een Misale Romanum 1762. Het is niet waarschijnlijk dat het boek uit 1762 toen al opnieuw ingebonden moest worden, het boek uit 1669 kan er bij zijn geweest. Dat is niet meer te achterhalen. Van de '6 andere' heringebonden boeken is er dus nog hooguit eentje aanwezig.

St. Lisbeth 1769 zou kunnen slaan op de feestdag van de H. Elisabeth, 19 november, als datum aanduiding. Het kan ook zijn dat de herbindingen plaatsgevonden hebben op klooster St. Elisabeth in Nunhem. Dit klooster heeft tot de Franse tijd 1796 bestaan en in die tijd hielden kloosters zich vaak bezig met het inbinden van boeken.

Pastoor Otgerus Rosmer was van 1715 tot 1729 pastoor te Buggenum, daarna is hij overgeplaatst naar Roggel. Hij noemt Heythuysen in zijn aantekening 'dochterkerk', desgevraagd deelt

Handgeschreven aantekeningen

Guus Janssen uit Sittard mede dat, in de beneficiëlijsten van de aartsdiaken van Kempenland in Luik, Heythuysen vanaf 1400 overal vermeld wordt als een zelfstandige ecclesia (kerk). Er wordt niet gesproken van een filiaalrelatie ten opzichte van Buggenum. Mogelijk is die verhouding er wel geweest, maar dan heeft de afsplitsing van de moederkerk in ieder geval vóór 1400 plaatsgevonden. De oorspronkelijke afhankelijkheidsrelatie wordt echter vaak nog eeuwenlang vermeld. Dat het boek van Buggenum naar Heythuysen gegaan is toont in elk geval aan dat er nog een samenwerkingsverband is geweest.

Verder is het jaartal 1759, toen het boek naar Heythuysen gekomen is, ook terug te vinden op een angelusklok. Tot 1991 heeft het klokje in de dakruiter boven het priesterkoor gehangen. Nu is het klokje tentoon gesteld in de kerk. In de klok staat de volgende tekst gegoten: ALEXIUS ET PETRUS PETIT ME FEUDERUNT ANNO 1759

Deze overeenkomst met de komst van het boek naar Heythuysen zal wel toeval zijn maar het toont aan dat er is toen van alles in de parochie gebeurde. Heythuysen had kort daarvoor in 1749 een nieuwe luidklok gekregen. Naar later bleek hebben de Franse legers in 1899 een klok uit de toren geroofd, er zijn destijds dus twee klokken aangeschaft. Het lijkt er op dat de toenmalige pastoors Petrus Linckens (1727-1753) en Joannes Geenen 1753-1773) erg actief zijn geweest. Er zijn in die tijd ook diverse nieuwe boeken aangeschaft.

Nr 021945. Antiphonale Romanum 1669.

Dit gezangenboek, het oudste boek uit de collectie, stelt ons voor een raadsel omdat de eerste pagina's geheel ontbreken, zie foto. Daardoor is er geen informatie over de uitgever enz. Het boek bevat alleen maar gezangen. Op de allerlaatste pagina staat echter nog een stuk tekst waarin vermeld wordt dat het boek uitgegeven is in Brussel op 16 maart 1669.

Guus Janssen deelt mede dat een in Brussel uitgegeven Antiphonale Romanum vrij zeldzaam is. Dat kwam voornamelijk door de hevige concurrentie van drukkers uit Antwerpen, dat was in die tijd een belangrijk centrum van drukkers voor liturgische boeken. Als je naar bovenstaande lijst boeken kijkt zie je dat de naam Plantijn Antwerpen inderdaad een paar keer terugkomt. De oude boeken van bijvoorbeeld Plantijn zijn met de hand gezette boeken.

Nr 13036-49. Missale Romanum 1937.

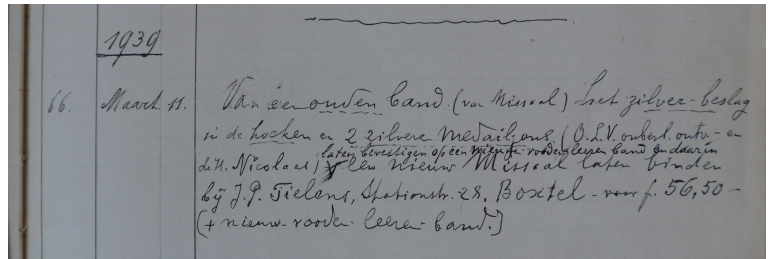
Dit boek kent een wel heel bijzondere geschiedenis. Bij de inventarisatie door het bisdom van de kerkelijke kunst van de H. Nicolaaskerk in 1976 omschrijft J. Rouwet het boek als volgt:

Missaalbeslag; afm. Band: 36x26 cm.; zilver; merken: T met vijfpuntige ster er boven, gehelmde kop met O, januskop met 2; XIXA. In het midden, op de voorzijde, in ovaal medaillon, de voorstelling van Madonna met Kind; op de achterzijde, Nicolaas, in gedreven reliëf; op de hoeken aan de voorzijde: Petrus – paulus – heilige met boek – heilige met handen gevouwen voor de borst; op de achterzijde de vier evangelisten met hun symbolen; rond de medaillons vier koppen.

J. Rouwet dateert het boek eerste kwart (A) 19^e eeuw op basis van de zilvermerken. In het drukwerk van het boek staat echter 'Regensburg 23 juli 1937'. Dit luxe missaal in kist is een van de jongste boeken met zoals blijkt toch een lange geschiedenis. Het boek is in 1939 aangekocht door pastoor Boymans. Het is gedrukt in 1937 bij Pustet in Regensburg. Op de kist zit nog een sticker van boekhandel/drukkerij J.P.Thielen te Boxtel. Het boek is voorzien van een rood leren band met zilverbeslag, bestaande uit sluitingen, hoekbeslag en twee medaillons. In het parochiearchief bevindt zich een 'Memorie-boek 1929-1971', een boek met notities buiten de verslagen van de bestuursvergaderingen om. Op 11 maart 1939 staat beschreven hoe dit luxe exemplaar tot stand gekomen is:

Van een ouden band (van missaal) het zilver-beslag in de hoeken en 2 zilveren medailons (O.L.V. onbev. ontv. – en de H.Nicolaas) laten bevestigen op een nieuwe rooden leeren band en daarin een nieuw Missaal laten binden bij J.P.Thielens, Stationsstraat 28 Boxtel – voor f. 56,50 (+ nieuw- rooden-leeren-band.)

Dat wil zeggen dat Thielen een nieuw missaal van een nieuwe roodleren band heeft voorzien en daarop het zilverbeslag van een oud missaal heeft aangebracht. In het parochiearchief bevindt zich nog het betalingsbewijs aan Thielen van Nlg 56,50 (oftewel €25,68). Het zilveren beslag zal dus veel ouder zijn dan 1939 omdat vermeld wordt: van een ouden band.

De zilverkeurmerken zijn nader verklaard door J. Rouwet. Het district Roermond voerde in de periode 1832-1869 de gehaltetekens en waarborgtekens van België. In beide sluitingen zijn dezelfde merken geslagen:

- Rechts. Januskop 2 (kop in profiel met naar twee zijden een gezicht) waarboven een 2. Met een Januskop werd in België van 1832-1869 het zilveragehalte aangegeven. Het gehalte 2 verwijst naar het tweede zilveragehalte, oftewel 83,5 % zilver. Janus was een afbeelding in profiel van een Romeinse god met een gezicht naar links en een

gezicht naar rechts. De twee gezichten duiden op de meerdere eigenschappen van Janus.

- Midden. Minerva of Mercurius. In België werd vanaf 1832 als waarborgteken Mercurius gebruikt. In de helm is dan een letter geslagen van de stad waar het waarborgkantoor gevestigd was. Volgens J. Rouwet staat in de gehelmde kop de letter O, waarborgkantoor Roermond van 1832 tot 1868. Op dit moment is van de O niet veel meer van te onderscheiden.

- Links. Meesterteken T (vet) waarboven een 5 puntige ster met een punt omhoog. Het meesterteken van C. Tondeur, Roermond of omgeving ca 1815-1850.

Alles wijst op de eerste helft van de 19^e eeuw. Het in 1937 ontmantelde boek is waarschijnlijk het Missale Romanum uit 1817, nummer 022003 dat geheel van de kaft ontdaan is.

Waarborgtekens

Nr 083616. Missale Romanum 1920.

Dit missaal kent een bijzondere herkomstgeschiedenis. In 2021 wordt dit boek vanuit de parochie Grathem bezorgd op het parochiebureau in Heythuysen. Achter in het boek zit een briefje geplakt waarop staat dat het boek eigendom is van G. van Hees en na zijn dood aan de H. Nicolaasparochie geschonken moet worden. G. van Hees (1918-2007) was deken van Heythuysen van 1971 tot 1983. Het briefje is gedateerd 1980 en ondertekend door G. van Hees. Deken van Hees is na zijn emeritaat in Grathem gaan wonen. Zijn huishoudster heeft het boek 14 jaar na zijn overlijden gevonden op zolder en gezorgd dat het op de gewenste bestemming kwam.

DRUKKERS / UITGEVERS.

– Verdussen. Het Antiphonale Romanum uit 1713 is een uitgave van de Antwerpse uitgeverij Verdussen. De uitgeverij is opgericht eind zestiende eeuw door Hyronimus Verdussen en heeft bestaan tot +/- 1800. Ten tijde van deze uitgave zwaaide Johan Baptist Verdussen er de scepter. Zij drukten vooral liturgische en Spaanse boeken.

– Plantijn. Diverse boeken komen van uitgeverij Plantijn uit Antwerpen. Deze uitgeverij is ook opgericht eind zestiende eeuw door Christoffel Plantijn. De zaak werd later overgenomen door zijn schoonzoon Moretus en heeft als familiebedrijf bestaan tot 1877. De uitgevers Verdussen en Plantijn/Moretus vormden samen gedurende enkele eeuwen de grootste uitgevers van Antwerpen.

– Plomteux. Drukkerij Clement Plomteux uit Luik (4 boeken 1772-1781) heeft voor zover op internet na te gaan slechts enkele tientallen jaren bestaan.

– Pustet. De missalen uit de eerste helft van de vorige eeuw komen van Pustet Regensburg Duitsland. Friederich Pustet begon in 1826 een boekhandel in Regensburg en startte in 1835 met het uitgeven van liturgische boeken. Het bedrijf bestaat nog steeds en heeft vestigingen in heel Europa en Amerika.

– Dessain. Het Misale Romanum uit 1943 is gedrukt door H. Dessain Mechelen België. Hubert Dessain begon, als telg uit een drukkersfamilie uit Reims en Luik, in 1854 een drukkerij/uitgeverij in Mechelen en richtte zich o.a. op liturgische boeken. Na 1960, toen de vieringen in de katholieke kerk in de landstaal gehouden werden, heeft het bedrijf zich commercieel op andere takken gericht.

AFBEELDINGEN.

Van de missalen zijn er vijf verlucht met prenten. Een aantal gravures in boeken voor en na 1800, enkele prenten in meerkleurendruk na 1900. Bijgaande gravure is niet gesigneerd.

De gravure is ontwikkeld in de vijftiende eeuw, het is een diepdruktechniek door middel van in metalen platen gestoken tekeningen. Het steken gebeurde met een speciale graveerbeitel, ook wel burijn genoemd. Nadat de tekening gestoken is,

Gravure

Meerkleurenprent Laatste avondmaal

wordt de plaat ingesmeerd met inkt, daarna zorgvuldig schoongepoetst zodat alleen nog inkt in de groeven aanwezig is. Door nu op de plaat een iets bevochtigd vel papier te leggen en door een rollenpers te halen neemt het papier de inkt op en komt de tekening (in spiegelbeeld!) op het papier. Het was een van de eerste methoden om tekeningen in hogere oplages te reproduceren en dus uitermate geschikt voor boeken. Het drukken was een zeer arbeidsintensief en specialistisch werk, het vereiste veel vakkenis en ervaring om een goede afdruk te maken. Daardoor ontwikkelden zich in die tijd bedrijven die zich toedegden op het afdrukken van gravures en etsen. De meerkleurenprent 'Laatste avondmaal', uit de Missale Romanum van drukkerij Pustet uit 1920 en 1923 is gesigneerd FMS. Dat staat voor Fecit Max Schmalzl. Max Schmalzl was een redemptorist / illustrator die leefde van 1850-1930. Hij werkte veel voor drukkerij Pustet in Regensburg. Voor het meerkleurendrukken kunnen in het begin van de vorige eeuw reeds verschillende technieken gebruikt zijn.

Jacques Beelen.
2023

Met dank aan:
Eerwaarde heer pastoor Marcus Vankan.
De heer Guus Janssen Sittard.
De heer Peter te Poel, voormalig conservator bisschoppelijk museum Maastricht.

Foto's: Jacques Beelen.